Rocznik Wieluński
Tom 4 (2004)

ROZPRAWY I STUDIA

Tadeusz Olejnik

RUDZKIE KORZENIE WIELUNIA*

Początków Wielunia szukać należy w Rudzie, wsi graniczącej z miastem od strony południowej. Wieś ta należy do najstarszych w ziemi wieluńskiej[1]. Legitymuje się równie starą metryką jak położone w pobliżu Wielunia Masłowice[2] i nie mniej długowieczne podwieluńskie wsie Olewin[3], Starzenice[4] i Urbanice[5]. Niektóre z nich, np. Olewin, pochodzą z okresu poprzedzającego historyczne wkroczenie Polski na arenę międzynarodową. Także metryki historyczne pozo-

* Artykuł jest fragmentem przygotowywanej do druku monografi miasta Wielunia (cz. I do 1793 r.).

[1] H. G a w a r e c k i, *Wiadomość o kościele dużowiecznym we wsi parafialnej Ruda zwanej pod miastem Wieluniem,* „Pamiętnik religijno-moralny" t. 26, 1854, s. 1-44; W. P a t y k i e w i c z, *Ruda pod Wieluniem. Szkic dziejów parafii w ziemi rudzkiej,* Częstochowa 1953, maszynopis w zbiorach Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego; tegoż, *Z przeszłości ziemi rudzkiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne", 1961, nr 4, s. 117-128.

[2] B. A b r a m e k, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Masłowicach*, Wieluń-Sieradz 1981.

[3] H. W i k l a k, *Osada wczesnośredniowieczna w Olewinie, pow. Wieluń,* „Wiadomości Archeologiczne", t. 35, 1970, z. I, s. 92-101.

[4] Odkryte i przebadane cmentarzysko szkieletowe z X-XI wieku pomiędzy Starzenicami a Masłowicami oraz pobliskimi Urbanicami może wskazywać, iż grzebali tu swoich zmarłych mieszkańcy wymienionych wsi.

[5] W Urbanicach odkryto wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe z kabłączkami skroniowymi oraz skarb monet z lat 1102-1170, co wymownie świadczy o odległej, X-XII w. metryce powstania tej wsi. Zob. Z. R a j e w s k i, *Wielkopolskie cmentarzyska rzędowe okresu wczesnodziejowego*, „Przegląd Archeologiczny", t. 6, 1937, s. 57; R. R o s i n, *Ziemia wieluńska w XII-XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961, s. 127.

stałych podwieluńskich wsi: Widoradza[6], Dąbrowy, Gaszyna i Niedzielska świadczą o tym, że okolice Wielunia nie były pod względem osadniczym terenem dziewiczym. Zanim na arenę dziejową wkroczył Wieluń rozwijało się tu intensywne osadnictwo. Trzeba przy tym uwzględnić fakt, że daty pojawienia się w źródłach pisanych wyżej wymienionych miejscowości nie mogą być utożsamiane z ich rzeczywistym powstaniem; ich początek, jak wskazują na to znaleziska archeologiczne, należy przesunąć w czasie i to niekiedy dość znacznie wstecz. Najbliższe okolice kasztelu rudzkiego, a następnie wieluńskiego, były już w okresie średniowiecza dość intensywnie zasiedlone.

Był więc dzisiejszy Wieluń otoczony osadami o dość odległym, wczesnośredniowiecznym rodowodzie, świadectwem czego są zarówno ich nazwy jak też zabytki archeologiczne.

Pierwsze, a zarazem najstarsze pisane wzmianki źródłowe odnoszące się do Rudy, zawarte są w kronice Galla Anonima pod rokiem 1106. Kronikarz ten odnotował, że podczas konsekracji kościoła rudzkiego miało dojść do gorszących scen związanych z zaślubinami pary małżeńskiej[7]. Dosłowny zapis tego zdarzenia brzmi: „*Zdarzyło się, że pewien rycerz na pograniczu kraju zbudował kościół, na którego poświęcenie zaprosił księcia Bolesława jeszcze na wpół w chłopięcym wieku wraz z jego młodymi towarzyszami. Dokonano tedy najpierw konsekracji duchownej, a następnie odprawiono zaślubiny małżeńskie. Lecz jak bardzo nie podoba się Bogu łączenie zaślubin Bożych z cielesnymi, łatwo można stwierdzić z nieszczęść, które częstokroć stąd wynikają; często bowiem widzimy, że gdzie naraz odbywa się poświęcenie kościoła i zaślubiny małżeńskie, towarzyszą temu zamieszki i zabójstwa. Okazuje się stąd, że naśladowanie takiego zwyczaju nie jest ani dobre, ani chwalebne. Nie mówimy tego atoli, by potępiać zaślubiny, lecz aby rzecz każdą pozostawiać we właściwym jej czasie i miejscu. Wyraźny znak tego Bóg wszechmogący okazał przy poświęceniu kościoła w Rudzie, albowiem wynikło tam zabójstwo, i, jak wiadomo, jeden z kapłanów dostał*

---

[6] J. K a m i ń s k a, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź 1950, s. 103; B. A b r a m e k, *Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników badań*, „Sieradzki Rocznik Muzealny", t. 10, 1995-1996, s. 103-119. Wczesna faza osadnicza na grodzisku w Widoradzu datowana jest na V-VI wiek.

[7] „Cuius rei manifestum indicium in consekracione Rudensis ecclesie Deu omnipotens revelavit, nam et homicidium ibi et unum de ministris ad insaniam redactum constat evenisse et ipsos etiam desponsatos infelici connubio, sicut notum est, convenisse, nec anniversarium desponsacionis implevisse". *Pomniki dziejowe Polski. Anonima tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich*, wyd. K. Maleczyński, Kraków 1952, t. 2, s. 100; A. B r ü c k n e r, *Dzieje kultury polskiej*, t. 1, Warszawa 1991, s. 262, odnosi tę wzmiankę do Rudy pod Sieradzem, co jest oczywistym nieporozumieniem.

obłędu, a także sami zaślubieni niefortunnym połączyli się związkiem i nie jest tajemnym, że nawet pierwszej rocznicy zaślubin nie doczekali"[8].

Czy wspomniany w kronice Galla Anonima kościół w Rudzie to istniejący do dziś kościół romański? Prawdopodobnie tak, choć trudno to jednoznacznie potwierdzić, tym bardziej, że wedle Jana Długosza[9] fundatorem kościoła rudzkiego miał być w I połowie XII w. słynny Piotr Włast[10], choć faktycznie jego działalność fundatorska obejmowała głównie Śląsk i rozwinęła się po 1125 roku. Faktem bezspornym jest, że kościół w Rudzie pw. św. Wojciecha znany był w latach 1236-1249, kiedy to proboszcz rudzki Jan, jednocześnie kanonik gnieźnieński i wrocławski, przekazał w testamencie swoją wieś temuż właśnie kościołowi na uposażenie subdiakona[11].

Druga po Gallu Anonimie wzmianka źródłowa o Rudzie znajduje się w *Bulli gnieźnieńskiej* z 1136 r., wydanej przez papieża Innocentego II na prośbę Jakuba ze Żnina, arcybiskupa gnieźnieńskiego, jako potwierdzenie stanu posiadania tegoż arcybiskupstwa[12]. Bulla wymienia grody, z których arcybiskupstwo w Gnieźnie pobierało dziesięcinę, m.in. w postaci zboża, miodu, żelaza, skórek kunich i lisich oraz cła na wszystkich przejściach przyległych do tychże grodów. W dokumencie tym wymieniono również Rudę[13] wśród 18. innych grodów kasztelańskich.

O dawnym, średniowiecznym pochodzeniu Rudy świadczą też legendy mówiące o tym, jakoby w tej miejscowości zatrzymał się św. Wojciech, by odprawić tu mszę św., zburzyć świątynię pogańską i ustawić na jej miejscu krzyż[14]. Trudno wieściom zawartym w legendach przypisać wiarygodność, domniemywać raczej należy, iż legenda o św. Wojciechu powstała znacznie później niż kościół w Rudzie. W ten sposób próbowano uzasadnić wezwanie tej najstarszej na ziemi wieluńskiej świątyni imieniem św. Wojciecha, którego kult rozpowszechnił się w Polsce i Europie już pod koniec X i w XI wieku.

---

[8] G a l l A n o n i m, *Kronika polska*, przekład Roman Grodecki, Wrocław 2003, s. 97-98.

[9] J. D ł u g o s z, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 5, Warszawa 1973 r., s. 2.

[10] Kościołami duninowskimi określano wszystkie murowane budowle romańskie wznoszone nie tylko na Śląsku, lecz także w innych częściach Polski, zob. *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do 1400 roku*, Kraków 1936, t. 3, s. 23.

[11] *Codex Diplomaticus Silesiae, Regesten zur schlesischen Geschichte,* Grunhagen-Breslau 1867, cz. III, nr 480, s. 184; W. P a t y k i e w i c z, *Ruda pod Wieluniem...*, s. 1.

[12] *Bulla z r. 1136*, [w:] *Najdawniejsze zabytki języka polskiego*, wyd. 5, opr. W. Taszycki, Wrocław 1975, s. 3-27.

[13] *Najstarsze papieskie bulle protekcyjne dla biskupów polskich*, cz. I, *Bulla gnieźnieńska z r. 1136*, wyd. O. Łaszczyńska, Poznań 1947.

[14] W. S z o ł d r s k i, *Święty Wojciech w legendzie i literaturze*, „Homo Dei", 1951, s. 191-220; W. Patykiewicz, *Ruda pod Wieluniem..., s. 1-3.*

Ruda, jako siedziba jednego z najstarszych grodów kasztelańskich[15], była ośrodkiem zarządu terytorialno-administracyjnego obszaru między górną Prosną i środkową Wartą, stołecznym miastem ziemi rudzkiej. O jej starożytności świadczą też zabytki kultury materialnej: kościół romański[16] pw. św. Wojciecha z pocz. XII w. oraz skarb srebra siekanego z czasów Bolesława Chrobrego znaleziony w niewielkiej odległości od kościoła[17].

---

[15] Kasztelania była w okresie monarchii piastowskiej podstawowym ogniwem zarządu terytorialnego kraju. Na czele kasztelanii stał mianowany przez księcia dostojnik zwany komesem, a następnie kasztelanem. Sprawował on władzę nad grodem oraz podległym okręgiem, czyli kasztelanią. Do jego obowiązków należała obrona grodu i kasztelanii, ściąganie danin od poddanych oraz sądownictwo nad nimi. Zob. też: T. O l e j n i k, *Przeszłość administracyjna ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1996; S. Z a j ą c z k o w s k i, *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej,* Łódź 1951; tegoż, *O kształtowaniu się granic dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do XVI w.,* „Slavia Antiqua", t. 18, 1971, s. 123-170; R. R o s i n, *Rozwój polityczno-terytorialny Łęczyckiego, Sieradzkiego i Wieluńskiego (do przełomu XIV i XV wieku)* „Rocznik Łódzki", t. 14(17), 1970, s. 277-304; tegoż; *Ziemia wieluńska..., s. 108.*

[16] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2, z. 12. Powiat wieluński, opr. H. Hohensee-Ciszewska i B. Wolff, Warszawa 1953; W. Ł u s z c z k i e w i c z, *Romańskie szczegóły kościoła św. Wojciecha w Rudzie pod Wieluniem,* „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. 4, 1889, z. 2. Kościół zbudowany był z ciosanych bloków z kamienia wydobywanego w kamieniołomie w pobliskim Olewinie. Z kościołem rudzkim związane są też legendy potwierdzające jego starożytną metrykę. Wedle jednej z nich św. Wojciech, będący w podróży z Krakowa do Prus, miał zatrzymać się w Rudzie na odpoczynek, zburzyć tu pogańskie miejsce kultu i założyć parafię chrześcijańską („Tygodnik Ilustrowany", 1861, nr 75, s. 83; „Zorza", 1897, nr 13, s. 203); Inna legenda mówi, iż święty mąż miał zakląć węże, które zakłócały mu odpoczynek (O. K o l b e r g, *Dzieła wszystkie*, t. 23, *Kaliskie*, Kraków 1890, s. 22-25 i 221-222). Zanotowane przez O. Kolberga podanie ubrał w strofy poetyckie Stefan z Opatówka.

[17] A. G u p i e n i e c, *Przewodnik po dziale numizmatycznym Muzeum Archeologicznego w Łodzi*, Łódź 1954, s. 132-141; tegoż, *Znaleziska monet wczesnośredniowiecznych na terenie województwa łódzkiego*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi", seria archeologiczna nr 22, 1975, s. 391-394; tegoż, *Parę słów o skarbach*, „Z otchłani wieków", 1953, z. 5, s. 187; tegoż, *Ruda*, „Inwentaria Archeologica", Łódź 1958, tabl. 10; tegoż; *Ruda, pow. Wieluń* [skarb srebra siekanego], „Z otchłani wieków", 1953, z. 5, s. 187; A. G u p i e n i e c, T. i R. K i e r s n o w s c y, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski środkowej, Mazowsza i Podlasia*, Wrocław 1965 [Ruda s. 48-49, tabl. XIV i XV]; K. J a ż d ż e w s k i, *Skarb srebrny znaleziony w Rudzie*, „Kurier Szczeciński" (niedzielny dodatek ilustrowany z 6 II 1949); to samo w „Panoramie" (niedzielny dodatek „Dziennika Łódzkiego" nr 6/78 z II 1949); tegoż, *Stan i działalność łódzkiego ośrodka badawczego w roku 1948,* „Z otchłani wieków", 1949, z. 5-6, s. 78-80. Skarb, wagi ok. 7 kg srebra, znaleziony w 1948 r. podczas kopania kopców na kartofle na terenie PGR w Rudzie wraz z naczyniem i pokaźną zawartością kruszcu znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Oprócz lanych placków srebrnych, w naczyniu znajdowały się 2. całe monety i 25 fragmentów monet, w tym denar węgierski Stefana I, saskie monety Bernarda II, poza tym krzyżówki biskupie z I poł. XI w. oraz kilkanaście połamanych ozdób srebrnych.

1. Kasztel rudzki

Dotychczas nie wiadomo jednak, gdzie znajdował się gród kasztelański w Rudzie. Niektórzy archeolodzy uważali, iż było nim średniowieczne grodzisko pierścieniowate położone wśród bagiennych łąk w Widoradzu[18]. Wieloletnie badania archeologiczne przeprowadzone na tym grodzisku raczej wykluczają, by gród[19] widoradzki mógł spełniać tę funkcję[20]. Wyniki badań prowadzonych na grodzisku przez Muzeum Ziemi Wieluńskiej od 1968 r. i kontynuowanych w latach następnych znalazły wstępne podsumowanie w opracowaniu B. Abramka[21]. Poglądy co do czasu powstania i funkcjonowania grodu w Widoradzu są wśród archeologów rozbieżne. I tak, prowadzący badania archeologiczne B. Abramek, wraz z ich postępem, dokonywał zmian w datowaniu początków powstania grodziska. O ile początkowo określał je jako wczesnośredniowieczne i średniowieczne (XII-XIV wiek)[22], później jako wczesnośredniowieczne (XIII i początek XIV

---

[18] A. C h m i e l o w s k a, P. M a r o s i k, *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną i Pilicą*, Warszawa-Łódź 1989, s. 158; także H. Wiklak uważał, że grodzisko w Widoradzu było siedzibą kasztelana rudzkiego. Zob. H. W i k l a k, *Osada wczesnośredniowieczna w Olewinie*..., s. 93. Pod pojęciem grodzisko rozumiemy miejsce wraz z pozostałościami po grodzie, który został zniszczony lub opuszczony i utracił swoje obronne znaczenie.

[19] Pod pojęciem grodu rozumiemy drewniano-ziemną warownię obronno-wojskową.

[20] Krótkie noty sprawozdawcze z badań archeologicznych prowadzonych przez Muzeum Ziemi Wieluńskiej na grodzisku w Widoradzu, opracowywane przez B. Abramka, publikowane były na łamach rocznika „Informator Archeologiczny": 1967, s. 295-296, 1968, s. 314-316, 1969, s. 331-332, 1970, s. 216, 1987, s. 180, 1988, s. 141. W tzw. Tekach Pstrokońskiego, przechowywanych w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (sygn. 3315, k. 91), zawarta jest informacja jakoby grodzisko to miało zwać się pierwotnie Widohrad i Widohrod, dopiero po 1559 Widoradz.

[21] B. A b r a m e k, *Grodzisko średniowieczne*..., s. 103-119.

[22] „Informator Archeologiczny". Badania 1968, *Widoradz,* s. 314-315; Badania 1969, *Widoradz*, s. 331-332. W artykule *Wieści z diabelskiego grodu* („Ziemia Wieluńska", nr 35 z 2 IX 1993 r., s. 7) B. Abramek pisał: *„Gród widoradzki został wybudowany około połowy XIII wieku. Wydarzenie to mogło mieć miejsce w okresie władania Rudzkiem przez dynastię opolską w latach 1238-1249 lub też zaraz po odzyskaniu tego terytorium dla Wielkopolski przez księcia Przemysława I, który w 1249 r. zajął zbrojnie zamek rudzki. Sam gród zlokalizowano w miejscu doskonale z natury obronnym, a więc i trudnym do zdobycia. Otaczały go wokoło bagna, a tam gdzie grunt był twardszy, wzniesiono zaporę z 4 rzędów wałów przedzielonych 3 fosami. Być może jego obronne walory były jedną z przyczyn dość długiej, bo prawie 150-letniej egzystencji grodu. Został on zdobyty i doszczętnie spalony pod koniec XIV w. – przypuszczalnie w trakcie walk o ziemię wieluńską między księciem Władysławem Opolczykiem a królem Władysławem Jagiełłą, który przyłączył ją na trwałe do Korony*". Autor wypowiada się przeciwko łączeniu tego grodu z siedzibą kasztelanii rudzkiej; twierdzi, że gród wzniesiono w połowie XIII wieku, jednocześnie w dołączonej ilustracji naczynia zasobowego z tego grodziska, datuje owo naczynie na wiek XII.

wieku)[23], a następnie jako grodzisko średniowieczne z ceramiką z początków XIII lub przełomu XII/XIII wieku[24], to w podsumowaniu efektów badań stwierdził, iż ceramika z grodziska pochodzi z okresu między drugą połową XIII, a pierwszą połową XIV wieku. Tę chronologię częściowo potwierdził znaleziony w trakcie badań srebrny obol biskupstwa bamberskiego wybity w czasach Henryka I Schmidefelda (1242-1252), nade wszystko zaś analiza dendrologiczna dranic i słupów odkrytych pod pomostem. Powstanie tej konstrukcji jest datowane na lata 1256-1257[25]. Autor uważa, że „(...) *dotychczasowe wyniki badań przeczą hipotezie łączącej to grodzisko z dawną kasztelanią rudzką, gdyż jest ono tworem późniejszym*"[26].

Znany historyk mediewista, J. Szymczak, powołując się na wspomnianego wyżej archeologa, także określa funkcjonowanie grodu w Widoradzu na czas od połowy XIII do I połowy XIV wieku[27]. W świetle dotychczasowych badań wydaje się, iż jest to najbardziej prawdopodobny okres powstania i funkcjonowania grodu widoradzkiego. Tymczasem inni archeolodzy, opierając się o wyniki tych samych badań archeologicznych, datują jego powstanie na drugą połowę XIV lub przełom XIV i XV stulecia[28], wiążąc fortalicję widoradzką z inwestycjami obronnymi Władysława Opolczyka. Teza mało wiarygodna, tym bardziej jeśli zważymy, że od XIII wieku następuje w Polsce schyłek budownictwa grodowego. Jest również rzeczą zaskakującą, że w bezpośrednim sąsiedztwie grodziska widoradzkiego, niejako na jego podgrodziu, na lekkim wzniesieniu o kształcie masywnego wału okrążającego grodzisko od strony zachodniej, znajdują się liczne ślady ceramiki datowanej na okres XII-XIII wieku[29]. Mogłoby to wskazywać na istnienie w tym miejscu średniowiecznej osady. Niestety, brak nawet sondażowych badań archeologicznych na tym stanowisku nie zezwala na wyciąganie

---

[23] „Informator Archeologiczny". Badania 1987, *Widoradz,* s. 180.

[24] „Informator Archeologiczny". Badania 1988, *Widoradz*, s. 141.

[25] B. A b r a m e k, *Grodzisko średniowieczne*..., s. 105.

[26] „Informator Archeologiczny". Badania 1969, *Widoradz*, s. 332.

[27] J. S z y m c z a k, *Grody w Polsce środkowej i zachodniej w okresie rozbicia dzielnicowego*, „Acta Universitatis Lodziensis", seria I, nr 70, Łódź 1980, s. 34.

[28] T.J. H o r b a c z, L. K a j z e r, *Zamki Sieradzkiego i Wieluńskiego w świetle źródeł archiwalnych* [w:] *Między Północą a Południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerzynie koło Sieradza (4-6 grudnia 1991 r.)*, pod red. T.J. Horbacza i L. Kajzera, Sieradz 1993, s.102. Tak więc powstanie grodu w Widoradzu przypadałoby na okres, gdy system grodowy w Polsce już od XIII w. chylił się nieuchronnie ku upadkowi. Zob. J. S z y m c z a k, *op. cit*. s. 3. Wedle B. Abramka znaleziona na grodzisku w trakcie badań archeologicznych ceramika pochodzi z XI-XIV wieku, patrz: [B. A b r a m e k], *Znaki garncarskie z Widoradza*, „Informator Muzeum Ziemi Wieluńskiej", 1975, nr 1, s. 17; znaki garncarskie na dnach naczyń znalezionych w Widoradzu datuje na okres XII-XIII wieku.

[29] Autor niniejszego opracowania zebrał w sierpniu 2003 r. na polach przyległych do grodziska kilkadziesiąt ułamków naczyń, które przekazał do zbiorów Muzeum Ziemi Wieluńskiej.

dalej idących wniosków. Również brak jakichkolwiek badań archeologicznych w pobliżu kościoła rudzkiego uniemożliwia udzielenie odpowiedzi na pytanie co do miejsca usytuowania grodu kasztelańskiego[30]. Przypuszczać jedynie można, że gród ten mógł znajdować się w pobliżu kościoła, prawdopodobnie na wzniesieniu po przeciwnej stronie drogi prowadzącej w kierunku Olewina. Ostatnie wzmianki o grodzie rudzkim pochodzą z 1249 r., gdy Przemysł Wielkopolski odebrał go książętom śląskim i z 1253 roku, przy podziale księstwa w Gieczu między Przemysła a Bolesława Pobożnego[31]. Znajdując się w miejscu mało obronnym, gród w Rudzie przestał zapewne spełniać swą funkcję wojskowo-obronną, podupadał, gdy w tym czasie z pewnością powstał już gród w pobliskim Wieluniu.

Na podstawie analogii z innymi grodami kasztelańskimi przyjąć można za Rosinem[32], że przy grodzie kasztelańskim w Rudzie istniał, przynajmniej już w XII wieku, miejski ośrodek przedlokacyjny. Przemawia za tym fakt, że w źródłach pisanych z lat 1264 i 1266 zawarte są wzmianki o wójcie rudzkim[33], a więc zwierzchniku administracji miejskiej, zatem Ruda musiała być miastem. Potwierdzenie tego faktu znajdujemy również u Długosza, który pisze o przeniesieniu miasta i mieszczan rudzkich[34]. Usytuowanie Rudy na pozbawionej wody wysoczyźnie spowodowało, że miasto w warunkach rozbicia dzielnicowego i ustawicznych walk wewnętrznych nie miało szans rozwoju. Z tej przyczyny przeniesiono je, jak pisze Długosz, *„(...) w okolicę piękniejszą, na płaszczyznę pochyłą i żyzną, strugami bieżącej wody zwilżoną, gdy Ruda stojąca na wzgórzystym miejscu, miała grunt nieużyty i bezwodny*”[35].

Wedle Długosza mamy więc do czynienia z przeniesieniem miasta na nowe, dogodniejsze dla osadnictwa miejsce. Tym samym więc dzieje Wielunia wiążą się nierozerwalnie z dziejami grodu rudzkiego i kasztelanii rudzkiej. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że w okresie średniowiecza przenoszenie miast na

---

[30] Badania archeologiczne w Rudzie miały być przeprowadzone w 1957 r. przez pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, z nieznanych nam przyczyn jednak do nich nie doszło. Zob. „Słowo Powszechne” wyd. „K” nr 23 z 26-27 I 1957 r., s. 6.

[31] Wedle Długosza w 1253 r. z inicjatywy arcybiskupa gnieźnieńskiego Fulkona doszło w Gieczu do zawarcia ugody między książętami wielkopolskimi Przemysławem i Bolesławem, w wyniku której dokonano podziału Wielkopolski między braci. Bolesław Pobożny otrzymał m.in. ziemię rudzką. *Od tego czasu żyli obadwaj w zgodzie i jedności braterskiej, dogadzając jeden drugiemu* (J. D ł u g o s z, *op. cit.*, ks. III, s. 329); *Monumenta Poloniae*..., t. 3, s. 22; *Historia Śląska do roku 1400*, t. 1, s. 216-236.

[32] R. R o s i n, *Siedem wieków*..., s. 30.

[33] Tamże.

[34] J. D ł u g o s z, *op. cit.,* ks. I, Warszawa 1961 r., s. 174.

[35] Tamże, ks. II, s. 313.

nowe, dogodniejsze miejsca nie było czymś wyjątkowym, np. ze względu na warunki geomorfologiczne przeniesiono miasto Brzeźnicę w ziemi sieradzkiej[36]. Na nowe, wygodniejsze dla obronności i osadnictwa miejsce przeniesiono w połowie XIII w. Kalisz[37]; z podmokłych łęgów nadwarciańskich przeniesiono na wysoki brzeg miasto Sieradz[38]; przedlokacyjna Łęczyca była również usytuowana w zupełnie innym miejscu[39]; między rokiem 1368 a 1444 przeniesiono ośrodek miejski ze Starego Wieruszowa do położonego na lewym brzegu Prosny Nowego Wieruszowa[40]. O ile jednak w przypadku wymienionych miast przenoszono je z miejsca podmokłego na wyżej położone, to w przypadku Rudy miasto przeniesiono z miejsca wysokiego, pozbawionego naturalnych ujęć wody, do kotliny obfitującej w źródła. Zatem, fizjograficzne ukształtowanie terenu miało w okresie średniowiecza ogromny wpływ na rozwój osadnictwa i lokalizację osiedli. Osady zakładano w tych miejscach, gdzie sama przyroda stwarzała człowiekowi lepsze warunki życia i dawała ochronę przed grożącymi mu niebezpieczeństwami. Dokładna analiza geofizjograficzna Wielunia i jego najbliższych okolic daje odpowiedź na pytanie czy wymienione przez Jana Długosza czynniki degradacji Rudy i rozwoju Wielunia były jedynymi, czy też było ich więcej, jak np. różnica w jakości gleb, nawodnieniu terenu, szacie roślinnej itp. Szukając odpowiedzi na postawione wyżej pytania wydaje się, iż jakość gleb okolic Wielunia i Rudy jest porównywalna, tak samo świat roślinny. Jedno wszakże nie ulega wątpliwości, istnieje poważna różnica w położeniu obu tych miejscowości mierzona wysokością nad poziomem morza. O ile kościół w Rudzie leży na wysokości 214,2 m n.p.m., to najstarszy wieluński kościół parafialny, późniejsza kolegiata, położona jest na wysokości ok. 181 m n.p.m. Różnica wysokości wynosi więc aż ponad 33 m. Jeśli popatrzymy na najstarsze mapy ziem polskich, to Wie-

---

[36] A. O l c z a k, *Geneza miasta Brzeźnicy*, „Rocznik Łódzki", t. 4, 1961, s. 114. Do dziś istnieją dwie miejscowości: Stara Brzeźnica i Nowa Brzeźnica.

[37] K. D ą b r o w s k i, *Kalisz prastary*, Warszawa 1960; K. D ą b r o w s k i, T. U z d o w s k a, M. M ł y n a r s k a, *Kalisz w starożytności i średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1956; W. K o ś c i e l n i a k, *O obronności Kalisza*, Kalisz 1983, s. 2; *Dzieje Kalisza.* Praca zbior. pod red. W. Rusińskiego, Poznań 1977; W. R u s i ń s k i. *Kalisz. Zarys dziejów*, Poznań 1983, s. 9-10; I. B a r a ń s k a, *Architektura Kalisza w dobie Królestwa Kongresowego*, Kalisz 2002, s. 12.

[38] J. K a m i ń s k a, A. C h m i e l o w s k a, T. Ł a s z c z e w s k a, *Z dziejów średniowiecznego Sieradza*, Wrocław 1961.

[39] *Łęczyca. Monografia miasta do 1990 roku*, opr. zbior. pod red. R. Rosina, Łęczyca 2001; A. A b r a m o w i c z, A. N a d o l s k i, T. P o k l e w s k i, J. W i e c z o r e k, *Łęczyca wczesnośredniowieczna* , t. 1, Wrocław 1966, t. 2, Wrocław 1989; T. P o k l e w s k i, *Łęczyca* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, cz. 1, Wrocław 1967, s. 116-117.

[40] L. K o c z y, *Dzieje miasta Wieruszowa*, Poznań 1930.

luń położony był nad licznymi strugami i rzeką Rudą[41], gdy gród Ruda i jego okolice były raczej ubogie w strumyki wodne. W pełni zatem uznać należy podane przez Długosza przyczyny przeniesienia miasta z Rudy do Wielunia. Zdecydowały o tym również lepsze warunki obronne Wielunia w stosunku do Rudy, a wiadomo, że w średniowieczu przestrzegano zasady lokowania miast w miejscach z natury swej obronnych. Tak więc warunki naturalne były główną przyczyną, że Wieluń zdystansował w rozwoju pierwotny ośrodek administracji państwowej i kościelnej – Rudę. Wraz z utratą swego miejskiego charakteru miejscowość ta przeszła w ręce prywatne. W czasach Opolczyka była w posiadaniu rycerza Andrzeja z Rudy, a następnie starosty wieluńskiego, Stańczyka z Rudy.

2. Kasztelania rudzka – ziemia rudzka

Jak już wyżej powiedziano, obszary między środkową Wartą i górną Prosną stanowiły kasztelanię rudzką, w okresie średniowiecza zwane były ziemią rudzką. Tytulatura tego obszaru pochodzi rzecz jasna od nazwy naczelnego grodu - Rudy. *Ziemie*, łacińskie *terrae*, były we wczesnym okresie piastowskim jednostkami terytorialnymi i zarazem polityczno-wojskowymi. Ukształtowały się one na podstawie pewnych odrębności fizycznych obszaru i jego naturalnych granic. Ludność zamieszkującą *ziemie* łączyła wspólność warunków bytu, zajęć i interesów, przez co wytwarzały się stopniowo więzy ekonomiczne i polityczne[42]. Zdaniem niektórych historyków mediewistów, Rudzkie, zanim znalazło się w granicach państwa Piastów, tworzyło wcześniej niewielką organizację plemienną, wywodzącą się z opola[43], wchłoniętą w X w. przez państwo Polan[44]. Ku poglądowi, że na przełomie IX i X w. Ruda była ośrodkiem niewielkiego terytorium plemiennego, skłaniał się również wybitny znawca najdawniejszych dziejów Wieluńskiego – R. Rosin[45]. Powstanie więc na przełomie X i XI wieku na tym obsza-

---

[41] J. Długosz pisząc o rzekach w Polsce, m.in. o rzece Warcie i jej dopływach, stwierdza: *Potem Prosna (Przosna) sączy się od miasteczka Byczyny, a kończy bieg pod wsią Lisowem. Potem Ruda, źródło jej około miasta Wielunia, ujście u wsi Moniaczowic*. Zob. J. D ł u g o s z, *op. cit.,* ks. I, Warszawa 1961 r., s. 120.

[42] T. O l e j n i k, *Przeszłość administracyjna ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1996, s. 8; SGKP, t. 14, s. 608.

[43] Opola stanowiły w średniowieczu wspólnoty terytorialno-sąsiedzkie. Mieszkańcy zamieszkujący terytorium opola, wolni osadnicy, użytkowali wspólnie ziemie, lasy, łąki, pastwiska i wody. W XII-XIII w. opola stanowiły już jednostki administracyjne obejmujące kilkanaście wsi.

[44] S. W o j t k o w i a k, *W sprawie stosunków plemiennych na obszarze dawnej ziemi rudzkiej*, „Rocznik Łódzki", t. 9 (12), 1964, s. 145-164.

[45] R. R o s i n, *Ziemia wieluńska...,* s. 66-70.

rze jednej z najstarszych kasztelanii na ziemiach polskich należy zatem uznać jako naturalny proces przekształcania się dotychczasowych struktur plemiennych (państewka plemiennego), dostosowywania ich do wymogów kształtującej się administracji państwowej – kasztelanii. W okresie wczesnego średniowiecza kasztelanie były podstawową jednostką podziału administracyjnego kraju, były ośrodkami zarządu sądowego, wojskowego, skarbowego i gospodarczego. Do obowiązków kasztelana należała obrona grodu i kasztelanii, ściąganie danin i powinności od poddanych oraz sądownictwo nad nimi. Pierwszym znanym kasztelanem rudzkim był Szymon Galicus, były piastun księcia śląskiego Henryka IV Probusa.

Pierwotne granice kasztelanii rudzkiej nie są znane. Historycy mediewiści odtwarzają je w oparciu o granice znanego już w XIII w. archidiakonatu rudzkiego[46], lecz jego obszar był określony dopiero w *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego z XVI w.[47]. W przybliżeniu granicę kasztelanii można określić następująco: na północy biegła ona Strugą Węglewską i na niewielkim odcinku rzeczką Oleśnicą. W okolicach dzisiejszej wsi Oleśnica opuszczała koryto rzeczki i biegła na południe od niej, pozostawiając Ostrówek, Wielgie i Rychłocice poza obrębem kasztelanii. Poniżej Rychłocic przekraczała rzekę Wartę i biegła dalej na południe, nieomal równolegle, w odległości 2-4 km do biegu Warty, którą przekraczała na zachód od Bobrownik i w okolicach Szyszkowa dochodziła do rzeki Liswarty. Stąd w kierunku zachodnim biegła wzdłuż tej rzeki i jej lewobrzeżnego dopływu aż do rzeki Prosny. Dalej już z biegiem rzeki Prosny łączyła się z odcinkiem północnym na Strudze Węglewskiej[48].

Kasztelania rudzka należała do Wielkopolski, bowiem w bulli gnieźnieńskiej z 1136 r. wymieniona jest w grupie kasztelanii wschodnich Wielkopolski właściwej[49]. W okresie rozbicia dzielnicowego (po 1138 r.) Rudzkie weszło w skład dzielnicy senioralnej. Mieszko Stary, sprawujący po 1173 r. rządy w Krakowie, przyłączył Wielkopolskę z Gnieznem, Kaliszem i Rudą do swej dziedzicznej dzielnicy. Po wypędzeniu go w 1177 r. z Krakowa nowy zwierzchni książę Polski, Kazimierz II Sprawiedliwy, przyłączył Wielkopolskę do swej dzielnicy. Nie na długo jednak, bowiem już w 1182 r. Mieszko Stary wypędził stąd załogi małopolskie, a Kalisz i Rudę oddał swemu synowi Mieszkowi, zaś po jego śmierci w 1183 r.

---

[46] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat wieluński*, „Wiadomości Diecezjalne", 1957, nr 9-19; 1959, nr 1-10; J. N a t a n s o n - L e s k i, *Zarys granic podziałów Polski najstarszej*, Wrocław 1953, s. 124.

[47] *Liber beneficiorum archidioecesis gnesnensis*, wyd. J. Łukowski, t. 1, Poznań 1880-1881.

[48] T. O l e j n i k, *Przeszłość administracyjna*..., s. 11, mapa.

[49] *Najstarsze papieskie bulle protekcyjne...,* s. 13.

drugiemu z synów, Odonowi. W ten sposób pod koniec XII w. (po 1194 r.) Rudzkie znalazło się we władaniu Władysława Odonica. Z uwagi jednak na to, że był on nieletni, rządy w jego imieniu sprawował dziadek Mieszko Stary, a od 1202 r. stryj, Władysław Laskonogi. Ten ostatni nie chciał zwrócić bratankowi ojcowizny i dopiero z pomocą i poparciem Henryka Brodatego odzyskał Władysław Odonic w 1207 r. Kaliskie i Rudzkie. W 1217 r. Odonica wypędził ze swego księstwa stryj Władysław Laskonogi. Wedle *Kroniki Wielkopolskiej* Rudzkie zajął książę opolski Kazimierz, co wedle R. Rosina mogło mieć miejsce w 1228 r.[50]. Z kolei po śmierci Kazimierza Opolczyka panował w Rudzkiem książę śląski Henryk Brodaty, który sprawował opiekę nad jego małoletnimi synami. Młodszy z nich, Władysław, pozostający pod opieką matki Wioli, która tytułowała się nawet księżną rudzką, otrzymał następnie w podziale m. in. Rudzkie.

W 1249 r. książę Przemysł I opanował zbrojnie zamek rudzki i z powrotem przyłączył Rudzkie do dzielnicy wielkopolskiej. Następnie, w wyniku podziału ziem między Przemysławem a Bolesławem, Rudzkie przypadło w 1253 r. Bolesławowi Pobożnemu, księciu kaliskiemu[51]. W czasach panowania tego księcia granica kasztelanii rudzkiej przesunięta została na południe aż po Rybno, Mykanów, Borowno, Kłomnice i Kruszynę[52].

Z nazwą ziemia rudzka (terra Rudensi) spotykamy się po raz pierwszy w dokumencie wystawionym przez Przemysława II 9 lipca 1288 r., a następnie w dokumencie sporządzonym w Kaliszu 15 czerwca 1299 r. z woli Władysława Łokietka, w którym książę potwierdza zamianę wsi Grójca na Grębień[53]. Wcześniej terytorium to zwane było okręgiem (districtus Rudensis)[54].

W okresie rozbicia dzielnicowego, na skutek częstych walk między książętami śląskimi i wielkopolskimi o okręg rudzki[55], należało ulokować gród i miasto w terenie bardziej sposobnym do obrony. Warunki takie posiadała niezbyt odle-

---

[50] R. R o s i n, *Rozwój polityczno-terytorialny Łęczyckiego, Sieradzkiego i Wieluńskiego (do przełomu XIV i XV w.),* „Rocznik Łódzki", t. 14 (17), 1970, s. 297; tegoż, *Panowanie książąt opolskich w Rudzkiem w pierwszej połowie XIII wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin", t. 45, 1990, s. 119-127.

[51] J. D ł u g o s z, *op. cit*., ks. VII, Warszawa 1974 r., s. 113; M. B i e l s k i, *Kronika Polska*, wyd. K.J. Turowskiego, Sanok 1858, s. 302.

[52] Szczegółowo granice kasztelanii rudzkiej omawia ks. W. P a t y k i e w i c z, *Z przeszłości ziemi rudzkiej,* Częstochowa 1956, mpis w zbiorach WTN.

[53] K. N i e s i e c k i, *Herbarz*, t. 5, s. 421.

[54] B. P a p r o c k i, *Herbarz*, s. 344, 396. W dokumencie księcia kaliskiego Bolesława Pobożnego z 3 czerwca 1264 r. zawarta jest informacja, iż książę ten daje swą wieś Pniewo (pierwotna nazwa wsi Krzyworzeka) Teodorykowi do lokowania na prawie magdeburskim.

[55] R. R o s i n, *Rozwój polityczno...*; tegoż, *Panowanie książąt opolskich...,* s. 119-127.

gła od Rudy kotlina, gdzie powstawała osada, która wkrótce, ze względu na dogodniejsze położenie obronne, miała zdystansować w rozwoju Rudę. Tą osadą był Wieluń, który od 1281 r., decyzją księcia Henryka IV Probusa, stał się siedzibą kasztelanii[56]. Spośród pierwszych kasztelanów wieluńskich zródła wymieniają Alleksjusza, który podpisał się w 1299 r. na przywileju wydanym przez Władysława Łokietka dla szpitala św. Ducha w Kaliszu[57].

Czy w Wieluniu, przed przeniesieniem stolicy kasztelanii z Rudy lub w ciągu najbliższych lat po tym fakcie, istniał warowny kasztel? Wobec braku pisemnych przekazów źródłowych oraz badań archeologicznych trudno dać na to pytanie jednoznaczną odpowiedź. Wydaje się mało prawdopodobne, by stolica kasztelanii nie była ufortyfikowana, by nie było tu warownego grodu. Przypuszczalnie była to budowla obronna konstrukcji drewniano-ziemnej, która prawdopodobnie spłonęła wraz z miastem w 1335 r. i dopiero w czasach Kazimierza Wielkiego na jej miejscu wystawiono murowany zamek obronny. Możemy więc hipotetycznie, na podstawie wymagających potwierdzenia źródeł[58], przyjmować istnienie w Wieluniu w czasach pierwszych Piastów warownego kasztelu.

Poczynając od XIII wieku, kompetencje kasztelanii zaczęły się stopniowo zmniejszać. Na połowę XIV wieku przypada powstawanie nowych jednostek administracyjno-terytorialnych – powiatów. Początkowo były to wyłącznie jednostki podziału sądowego i ich kompetencje sprowadzały się wyłącznie do spraw sądowych, jednakże już od końca tego stulecia – jak pisze R. Rosin – stały się jednostkami podziału terytorialnego, a w następnym wieku posiadały już uprawnienia w zakresie gospodarczo-skarbowym i samorządu szlacheckiego[59]. Przed 1420 r. ziemię wieluńską podporządkowano województwu sieradzkiemu, przy czym jej związki z Sieradzem były bardzo luźne, ponieważ zachowała ona swój samorząd, urzędników, był też Wieluń siedzibą sądów ziemskich i grodzkich

[56] Naruszewicz przypisuje przeniesienie kasztelanii z Rudy do Wielunia synowi Bolesława Krzywoustego, księciu Kazimierzowi Sprawiedliwemu. Zob. A. N a r u s z e w i c z, *Historya narodu polskiego od początku chrześcijaństwa*, t. 5, Warszawa 1803, s. 61.

[57] W. M ą c z k o w s k i, *Monografie historyczne szpitali w Królestwie Polskim*, Warszawa 1907, s. 173.

[58] W 1966 r., w trakcie przebudowy gmachu starostwa powiatowego, dawnego zamku królewskiego, w wykopach pod fundamenty w południowo-zachodniej części wzgórza zamkowego natrafiono na głębokości 1,5 m od powierzchni na fragmenty drewnianej konstrukcji, składającej się z pionowych pali i poziomo ułożonych belek i dranic, które by mogły sugerować, iż są to pozostałości po dawnej budowli o charakterze obronnym. W tej warstwie znaleziono także ułamki XIII-wiecznych naczyń. Jest to jak dotychczas jedyny dowód skłaniający do przyjęcia tezy o przedkazimierzowskiej fortalicji w Wieluniu. Także S. Krakowski przyjmuje, iż w połowie XIII w. istniał w Wieluniu gród obronny (Zob. S. K r a k o w s k i, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956, mapa nr 5).

[59] R. R o s i n, *Siedem wieków miasta Wielunia*..., s. 14.

powiatu. W Wieluniu od połowy XV w. odbywały się sejmiki szlacheckie dla całej ziemi wieluńskiej. Wieluń był siedzibą starostwa grodowego, tu urzędował starosta jako przedstawiciel władzy monarszej.

3. Przeniesienie miasta z Rudy do Wielunia

Zatem pod bokiem kasztelańskiej Rudy rozwijała się osada, która wkrótce miała jej odebrać prymat wśród grodów ziemi rudzkiej. Tą osadą był Wieluń, którego początki giną w pomroce dziejów. Miasto powstało bowiem nie jako założone przez zasadźcę na surowym korzeniu *(in cruda radice*), na podstawie dokumentu lokacyjnego określającego jego obszar, wolnizny oraz prawa i obowiązki mieszczan, lecz rozwijało się, jak większość polskich miast, ewolucyjnie, od niewielkiej osady poprzez osadę targową, aż do uzyskania praw miejskich. Tak jak wiele innych najstarszych miast polskich Wieluń wywodzi się z dawnego ośrodka przedlokacyjnego. Nadanie mu w XIII w. prawa miejskiego było raczej tylko formalnym uwieńczeniem długiego procesu, zalegalizowaniem tego, co istniało już od dawna. Dokumentacja źródłowa, odnosząca się do najstarszych jego dziejów, jest niezmiernie uboga[60].

Wieluń rozwijał się w obfitującej w wodę źródlaną kotlinie otoczonej obszarem urodzajnych gleb. Pierwsze o nim wzmianki źródłowe pochodzą dopiero z II połowy XIII wieku. Skoro jednak w tym czasie (1283) występuje już jako miasto, to biorąc pod uwagę jego ewolucyjny rozwój, bez większego ryzyka można przyjąć, że jako osada istniał już kilkadziesiąt lat wcześniej, na początku XIII lub nawet w końcu XII wieku. Dotychczas nie przeprowadzono w obrębie Starego Miasta metodycznych badań archeologicznych, które mogłyby przyczynić się nieco do rozjaśnienia początków tego grodu[61]. Ratownicze badania archeologiczne, prowadzone w związku z częściową rekonstrukcją dawnych obwarowań miejskich (okolice baszty Prochowni[62], przy dawnej bramie Dąbrowskiej[63], na terenie zburzonego przez Niemców kościoła kolegiackiego[64] i dawnego ratusza na Sta-

---

[60] R. R o s i n, *Studia z dziejów dawnych miast województw łęczyckiego i sieradzkiego (XII-XVI w.*) „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń ŁTN" R. XIV, 1959, nr 1, s. 1-9.

[61] Wieloletnie badania archeologiczne prowadzone w Sieradzu dostarczyły bardzo wielu zabytków odnoszących się do najstarszego osadnictwa w Sieradzu

[62] Biuro Dokumentacji Zabytków w Łodzi, Oddział w Sieradzu, (dalej BDZ-OS), sygn. A/103.

[63] Tamże, brak sygnatury.

[64] Badania archeologiczne na terenie dawnego kościoła kolegiackiego były prowadzone przez: B. Muzofla, E. Bąbkę i T.J. Horbacza oraz B. Abramka. Zob. E. B ą b k a, T.J. H o r b a c z, *Badania archeologiczno-architektoniczne kolegiaty wieluńskiej w latach 1989-1990* [w:] *Między Północą a Południem...,* s. 323-328.

rym Rynku[65]), nie dostarczyły zabytków (ceramika, monety), które swym pochodzeniem wykraczałyby poza wiek XIII. Można więc z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć tezę o powstaniu Wielunia na początku XIII wieku, co zresztą byłoby zgodne z legendarną wersją powstania miasta. Podana w XIX wieku przez naczelnika powiatu informacja, jakoby miasto było założone ok. 1190 roku[66] nie znajduje żadnego potwierdzenia w źródłach.

Jedno wszakże nie ulega wątpliwości. O dynamicznym rozwoju Wielunia zadecydowały przede wszystkim warunki naturalne, żyzne ziemie, obfitość źródlanej wody, konfiguracja terenu sprzyjająca założeniu warowni obronnej. Wpływ, jaki geomorfologia wywarła na powstanie osady a następnie na jej kształt urbanistyczny, jest trudny do przecenienia.

W okresie rozbicia dzielnicowego po 1138 roku nastąpił okres walk między książętami o powiększenie obszarów swego władztwa. Ziemia rudzka, leżąca na pograniczu Wielkopolski, Małopolski i Śląska, w pierwszym stuleciu rozbicia dzielnicowego, jako część dzielnicy senioralnej przynależna do Wielkopolski, była łakomym kąskiem zarówno dla książąt wielkopolskich, jak i książąt śląskich[67]. Wcześniej jednak toczyli o nią walki książęta wielkopolscy i małopolscy: Mieszko III Stary z Kazimierzem II Sprawiedliwym (1182), Władysław Odonic i Henryk Brodaty przeciwko Władysławowi Laskonogiemu (1207), Henryk Brodaty z Władysławem Odonicem (1233 i 1234), synowie Władysława Odonica z książętami opolskimi (1244), Przemysł II z Henrykiem IV Probusem (1287). Ówczesna sytuacja ziem polskich okresu rozbicia dzielnicowego skłaniała więc do budowy grodów obronnych w miejscach najbardziej dogodnych do obrony, z wykorzystaniem naturalnych warunków terenowych. Te czynniki spowodowały, że Wieluń w stosunkowo krótkim czasie zdystansował w rozwoju dotychczasową stolicę kasztelanii – miasto Rudę. Książę wielkopolski Przemysł II, w którego posiadaniu znajdowało się w XIII wieku Rudzkie, zdecydował o przeniesieniu miasta i mieszczan rudzkich do Wielunia. Pisząc o przeniesieniu przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, Mikołaja Trąbę, kolegiaty z Rudy do Wielunia Jan Długosz stwierdza, że przeniesiono ją do *„(...) miejsca pocieszniejszego i ludniejszego”*[68]. Dalej pisze: *„Wieluń, od którego cała ziemia niegdyś Rudzka zwać się poczęła Wieluńską, gdy tu przeniesiono kolegiatę i mieszczan rudzkich, założony przez Kazimierza drugiego króla polskiego, stoi ponad strugami nadobnie z tamecznych wytryskającemi źródeł”*[69].

[65] BDZ-OS, sygn. A/173.

[66] Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Guberni Kaliskiej, sygn. 1024, k. 18. Pismo z 15 X 1894 r.

[67] R. R o s i n, *Ziemia wieluńska*..., s. 72-82.

[68] J. D ł u g o s z, *op. cit*., ks. I, Warszawa 1961 r., s. 174.

[69] Tamże.

W okresie średniowiecza Wieluń leżał nad rzeczką obficie zasilaną w wodę z licznie bijących w kotlinie wieluńskiej źródeł jurajskich. Wspomniany Jan Długosz pisząc o rzekach w dawnej Polsce, w tym o Warcie i jej dopływach, wymienia Prosnę, a następnie rzekę Rudę, której *„źródło około miasta Wielunia, ujście u wsi Moniaczowic”*[70].

Z przytoczonych wyżej zapisów wynika, że:

1. w XIII w. nastąpiło przeniesienie miasta i mieszczan rudzkich z Rudy do Wielunia, przy czym nowy ośrodek miejski, przejmując po Rudzie funkcję siedziby władz terytorialno-administracyjnych, zachował swą nazwę, nie przejął natomiast nazwy ośrodka pierwotnego. Dowodzi to, że Wieluń istniał już znacznie wcześniej jako odrębna jednostka osadnicza, a jego nazwa bardzo utrwaliła się w świadomości mieszkańców, jak też ludzi z okolic, a więc musiała być nazwą dość starą;

2. założycielem miasta miał być wedle Długosza książę Kazimierz II, zwany później Sprawiedliwym, najmłodszy syn Bolesława Krzywoustego, sprawujący zwierzchnią władzę senioralną w Królestwie Polskim w latach 1177-1194. Fakt ten nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach pisanych[71], brak też odkrytych zabytków kultury materialnej, które mogłyby potwierdzić XII-wieczną metrykę Wielunia.

Od XIII wieku Wieluń stał się siedzibą władz administracji terytorialnej, państwowej i kościelnej, ośrodkiem sądowym, kultu religijnego, a z czasem, po utworzeniu szkoły parafialnej a następnie kolegiackiej, był ośrodkiem oświatowo-kulturalnym promieniującym na rozległy teren ziemi wieluńskiej.

Biorąc pod uwagę rozplanowanie przestrzenne Wielunia przedstawione na planach miasta[72] m.in. konduktora Grappowa z 1799 roku i F. Bergemanna z 1823 r., wedle których rynek staromiejski o formie prostokąta, ukształtowanego w największym rozwidleniu wrzecionowatego przebiegu głównych ulic, a także dostosowany do tego szachownicowy układ sieci ulicznej oraz usytuowanie kościoła w ulicy odchodzącej od rynku, można stwierdzić, iż jest ono typowe dla

---

[70] Wprawdzie takiej rzeki nie znamy, ale być może zapis ten dotyczy rzeki, która jeszcze w początkach XIX w. płynęła wzdłuż dzisiejszej ulicy Wodnej i prowadziła swe wody do Pysznej. Na najstarszych mapach ziem polskich także sytuowano położenie Wielunia nad rzeką. Na mapie ziem polskich Gyllego z XVIII wieku przedstawiana jest rzeczka o nieznanej nazwie. Także J.B. Flatt podaje, że Wieluń leży nad rzeczką o nieznanej nazwie. Na planach miasta z XIX w. oznaczono rzeczkę Wielunkę, która płynęła dzisiejszą ulicą Wodną w kierunku Niedzielska.

[71] Idąc za Długoszem, także A. Naruszewicz przypisuje Kazimierzowi Sprawiedliwemu przeniesienie siedziby kasztelanii z Rudy do Wielunia.

[72] T. O l e j n i k, *Leksykon miasta Wielunia*, Wieluń 1998 (Plany miasta Wielunia); tegoż, *Plany i widoki miasta Wielunia,* Wieluń 1966, bp.

urbanistyki miast polskich lokowanych w XIII wieku[73].

Po bezdzietnej śmierci księcia Bolesława Pobożnego w 1278 r., władcą całej Wielkopolski wraz z Rudzkiem stał się Przemysł II. Nie na długo jednak Rudzkie pozostawało we władaniu tegoż księcia. Walki między książętami śląskimi i wielkopolskimi o posiadanie Rudy i Wielunia prowadzono nie tylko przy pomocy oręża; sięgano także do mniej chwalebnych środków. Oto w 1281 r. książę śląski, Henryk IV Probus, zaprosił do siebie na rozmowy do Barycza książąt Przemysła wielkopolskiego i Henryka legnickiego, podczas których zażądał od nich ustępstw terytorialnych. Wskutek zdecydowanego oporu uwięził ich i, jak pisze Długosz, *„(...) trwał dotąd w uporczywym trzymaniu książąt, póki mu Przemysław ziemi Wieluńskiej czyli Rudzkiej nie ustąpił*"[74]. Tym sposobem ziemia wieluńska przeszła we władanie książąt śląskich[75].

Osiągnąwszy cel, w 1281 r. Henryk IV Probus przeniósł kasztelanię z Rudy do Wielunia. W latach 1284-1285 u boku tegoż księcia występuje kasztelan wieluński – Szymon Galicus[76]. Po odzyskaniu ziemi wieluńskiej w 1287 r. przez księcia wielkopolskiego Przemysła, występuje w jego otoczeniu kasztelan wieluński Stefan, a potem kasztelanowie rudzcy Sędziwoj i Stoigniew[77]. Odstąpienie Rudy i Wielunia Henrykowi IV Probusowi miało prawdopodobnie charakter tymczasowy, skoro Przemysł II w dokumencie wystawionym 2 października 1283 r. mówi, że gdy Wieluń wróci do niego, ma wraz z innymi miastami sądzić swe sprawy w Kaliszu[78]. W dokumencie tym Wieluń określono już jako miasto *(civitas),* a więc ośrodek wymiany handlowej. Jeśli zaś miało ono wzorować swe prawa na Kaliszu, to musiało posiadać lokację na prawie zachodnim. Zwróćmy uwagę na fakt, że książe Przemysł II nie wymienia w nim Rudy, lecz wyłącznie Wieluń. Wniosek stąd oczywisty, że Wieluń musiał być lokowany jako miasto już przed 1283 r. Wedle Rosina został on miastem między 1253-1260 a 1281 rokiem[79], to jest w czasie, gdy był we władaniu książąt wielkopolskich. Warto zauważyć, że Kalisz otrzymał prawa miejskie między 1253 a 1260 rokiem, był lokowany na prawie średzkim. Na tej podstawie można wnioskować, że także Wieluń rządził

---

[73] H. M ü n i c h, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV w*., Kraków 1946, s. 169.

[74] A. N a r u s z e w i c z, *op. cit.,* t. 5, s. 164.

[75] Historia Śląska, t. 1, 270, 289.

[76] Tamże, s. 343.

[77] *Tamże*, t. 1, s. 295; KDWlkp nr 624, 626, 674, 698, 721. Od 1282 r. kasztelanowie wieluńscy występują na przemian z kasztelanami rudzkimi. Dopiero od roku 1459 występują w dokumentach już wyłącznie kasztelanowie wieluńscy.

[78] KDWlkp dok. nr 528.; J. K u r z a w a, S. N a w r o c k i, *Dzieje Kępna,* Warszawa-Poznań 1978, s. 16.

[79] R. R o s i n, *Siedem wieków*..., s. 31.

się początkowo przepisami prawa średzkiego[80]. O tym, że dla Wielkopolski wschodniej ustrój miejski Kalisza był wzorcem przy lokacji miast świadczyć może również i to, że Władysław Jagiełło odnawiając w 1392 roku Wieluniowi prawa miejskie, także polecił wzorować się na Kaliszu.

Wielkopolanie odbili ziemię wieluńską z rąk Henryka IV w 1287 roku. Po zabójstwie Przemysła II w 1296 r. władcą Wielkopolski został Władysław Łokietek. Tym samym ziemia wieluńska podlegała jego władaniu do czasu wygnania go z kraju przez Wacława Czeskiego, który w 1300 r. opanował Wielkopolskę i koronował się na króla polskiego. Z pomocą węgierską, w toku uporczywych walk Łokietek stopniowo odbijał z rąk czeskich dzielnice kraju - Małopolskę i Pomorze. Po śmierci Wacława III Czeskiego Wielkopolskę zagarnął Henryk Głogowski jako prawny spadkobierca Przemysła II. Jego synowie następnie dokonali podziału między siebie Wielkopolski i Śląska. Bolesław niemodliński z linii książąt opolskich w latach 1318 i 1321 tytułował się panem Wielunia[81]. Przed 1323 r. ziemia wieluńska[82] była już w rękach króla Łokietka[83].

4. Parafia i kościół kolegiacki w Rudzie

Domniemywać należy, że pierwszy kościół katolicki jako świątynia grodowa powstał przy grodzie książęcym i ośrodku zarządu kasztelanią. Pod bokiem kasz-

---

[80] Prawo średzkie było odmianą prawa magdeburskiego. Według tegoż prawa władzę w mieście sprawował wójt z ławnikami, a miasto posiadało ograniczoną autonomię prawną. W zakresie sądownictwa miejskiego w wielu sprawach karnych było ono ograniczone na rzecz władzy państwowej.

[81] Dokumenty wystawione przez tegoż księcia 5 I 1318 r. i 4 I 1321 r. Zob. *Historia Śląska* t. 1, 349 i 360.

[82] W dokumencie tym po raz pierwszy zamiast ziemi rudzkiej wymienia się ziemię wieluńską. (in villa dicta Grabyen sitam in terra Vyelunensi). Także w dokumencie z 1337 r. nadania wsi Brzozy arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu określono jej położenie w ziemi wieluńskiej (in terra Wyelunensi). Urzędowo ziemia wieluńska wymieniona jest w dokumencie króla Kazimierza Wielkiego z 1357 r. potwierdzającym posiadłości Kościoła gnieźnieńskiego. W XIV wieku zanika więc pojęcie ziemi rudzkiej zastąpione przez ziemię wieluńską. W czasach panowania w Wieluńskiem Władysława Opolczyka termin ziemia wieluńska zastąpiono określeniem powiat wieluński (districtus), a Opolczyk tytułował się księciem opolskim, wieluńskim i ruskim. Termin ziemia wieluńska przywrócono w czasach panowania Władysława Jagiełły. W wielkim przywileju tegoż monarchy z 9 I 1433 r. ziemia wieluńska wymieniona jest jako 8. dzielnica kraju obok wielkopolskiej, krakowskiej, sandomierskiej, sieradzkiej, łęczyckiej, kujawskiej i dobrzyńskiej. Zob. Codex Epistol. XV saec. t. 2, Kraków 1891, s. 309. Choć termin ziemia rudzka przestał być używany z końcem XIII wieku, to jednak kasztelan rudzki występował jeszcze przez blisko sto lat.

[83] W dokumencie wystawionym przez Władysława Łokietka dla sołtysa w Grębieniu w ziemi wieluńskiej. W. U l a n o w s k i, *Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.*, Kraków 1920, s. 379-380; *Historia Śląska* t. 1, s. 356-361.

telana osadzeni tam duchowni mogli prowadzić misję chrystianizacyjną. Kościół rudzki, będący macierzą kościołów w ziemi rudzko-wieluńskiej, erygowany przed 1106 rokiem, był prawdopodobnie pierwszą, i przez pewien czas jedyną świątynią na obszarze kasztelanii. Najstarsza o nim wzmianka zawarta jest w kronice Galla Anonima[84].

Opis kościoła rudzkiego zawarty w księdze uposażeń arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z 1522 roku, wedle którego była to budowla murowana, wzniesiona z kamiennych ciosów i cegły[85] oraz późniejsze opisy tej świątyni[86], a także odkrycia nowych romańskich szczegółów (romański portal i okienka, północna romańska elewacja z obrobionych ciosów kamiennych) poczynione w trakcie powojennych prac konserwatorskich[87], wskazują na XII-wieczne pochodzenie tej budowli[88].

Historycy Kościoła uznali Rudę za jedną z trzech najstarszych parafii w Polsce, obok Kłodawy i Pacanowa[89]. W II poł. XII w. kościół rudzki wyniesiony do godności kolegiaty stał się de facto najważniejszą świątynią w ziemi rudzkiej, siedzibą kanoników i prałatów; kolegiata rudzka należała wówczas do grupy 12. najstarszych kolegiat w Polsce[90].

W XIII wieku powstają w najbliższym otoczeniu Rudy następne kościoły i parafie: w Krzyworzece (1264)[91], w Wieluniu[92] - koniec XIII w. i Mokrsku (pierwsza wzmianka z 1303 r.). Do godności kolegiaty wynoszono z reguły znaczniejszy kościół parafialny na określonym terenie, przy którym gromadzono duchownych dla okazalszego odprawiania nabożeństw. Wedle Patykiewicza kolegiata

---

[84] Zob. przypis 8.

[85] *Liber beneficiorum...*, t. 2, s. 110; J. Z w i ą z e k, *Parafia kolegiacka w Wieluniu w świetle wizytacji arcybiskupa Jana Łaskiego,* „Rocznik Wieluński", t. 1, 2001, s. 43-78.

[86] *Romańskie szczegóły kościoła w Rudzie*, „Sprawozdanie Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. 4, 1891, s. 35.

[87] Gruntowny remont tej świątyni przeprowadzono w 1946 roku. Zob. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 2, z. 12, Powiat wieluński, opr. H. Hohensee-Ciszewska i B. Wolff, Warszawa 1953, s. 16.

[88] Tamże; J. Ł o z i ń s k i, *Zabytki powiatów wieluńskiego i radomszczańskiego. Sprawozdanie z objazdu inwetaryzacyjnego,* „Biuletyn Historii Sztuki", 1952, nr 2, s. 76; Z. Ś w i e c h o w s k i, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963, s. 223-224, określa romańskie fragmenty kościoła w Rudzie na początek XII w.

[89] S. Z a c h o r o w s k i, *Początki parafii polskich*, [w:] *Studia historyczne wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 13.

[90] W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.*, wyd. II, Lwów 1893, s. 159-160; W. P a t y k i e w i c z, *Ruda pod Wieluniem. Szkic dziejów parafii w ziemi rudzkiej*, mpis, s. 2.

[91] KDWlkp dok. nr 412; S. C h o d y ń s k i, *Dzieje parafii Krzyworzeka,* „Katalog diecezji kujawsko-kaliskiej we Włocławku na rok 1878", s. 69. Krzyworzeka zwała się pierwotnie Pniewo.

[92] Pierwszą wzmiankę o parafii wieluńskiej mamy z 1303 r. (MPV, III, s. 95.), jednak przypuszczać można, iż powstała ona już w XIII w. Trudno bowiem sądzić by w mieście, stolicy kasztelanii, nie było kościoła parafialnego.

rudzka była fundowana w XII wieku, choć pierwsze wiadomości źródłowe o członkach kolegiaty rudzkiej pochodzą dopiero z lat 1226-1235. Wówczas to Jan, prepozyt[93] z Rudy, występuje jako świadek na dokumentach wrocławskich. Następni znani nam prepozyci kolegiaty rudzkiej to Maciej (1258) i Mikołaj (1292)[94]. Przy końcu XIV wieku prepozyci kolegiaty rudzkiej zwani są nieraz wieluńskimi, choć przeniesienie kolegiaty do Wielunia nastąpiło dopiero w XV wieku. Pod koniec XV w. do archidiakonatu wieluńskiego należały 42 parafie[95].

5. Archidiakonat rudzki

W średniowieczu Ruda była ważnym okręgiem administracji kościelnej, siedzibą utworzonego na przełomie XII i XIII wieku archidiakonatu (okręgu w diecezji), stanowiącego południowo-zachodnią część archidiecezji gnieźnieńskiej. W XIII i XIV w. był to archidiakonat rudzki, od początków XV w. zwany wieluńskim. Do zadań urzędu archidiakona, mianowanego przez biskupa, należało sprawowanie nadzoru nad kształceniem i wychowywaniem niższego kleru, zarządzanie majątkiem kościelnym, badanie uzdolnień kandydatów do święceń, wizytowanie podwładnego duchowieństwa oraz nakładanie kar na duchownych w przypadku ujawnienia występków lub zaniedbań, sądzenie spraw karnych i dyscyplinarnych kleru, pomoc biskupowi w zarządzaniu diecezją[96]. Był to więc organ wykonawczy i kontrolny biskupa[97].

W strukturze administracyjnej Kościoła w Polsce archidiakonat kształtował się od końca XII do początku XIV wieku. Najdawniejsza wiadomość o archidiakonacie rudzkim pochodzi z 1239 roku. Pierwszym archidiakonem rudzkim był Wolimir[98], prawdopodobnie późniejszy biskup włocławski[99]. Wedle Patykiewi-

[93] Prepozyt – przełożony, postawiony na czele. Potoczne określenie proboszcza znaczniejszej parafii; w Polsce używane do XVII wieku.

[94] Szczegółowo o kolegiacie rudzkiej, patrz: W. P a t y k i e w i c z, *Ruda pod Wieluniem. Szkice dziejów parafii w ziemi wieluńskiej*, Częstochowa 1953, mps. w zbiorach WTN.

[95] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat...,* s. 430. Parafiami tymi były: kościół kolegiacki w Wieluniu, Ruda, Wierzchlas, Mierzyce, Łaszew, Krzepice, Danków, Parzymiechy, Jaworzno, Rudniki, Żytniów, Strojec, Kowale, Michałów, Ożarów, Dzietrzniki, Pątnów, Kadłub, Krzyworzeka, Chotów,, Komorniki, Mokrsko, Skomlin, Dzietrzkowice, Łubnice, Wójcin, Bolesławiec, Mieleszyn, Wieruszów, Cieszęcin, Sokolniki, Walichnowy, Czastary, Łyskornia, Biała, Naramice, Lututów, Łagiewniki, Raczyn, Wydrzyn, Czarnożyły, Rudlice, Osjaków, Żdżary, Wierzbie, Kamion, Wróblew.

[96] W. A b r a h a m, *op. cit*. s. 162.

[97] T. S i l n i c k i, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 5.

[98] KDWlkp nr 221.

[99] J. K a r w a s i ń s k a, *Polityczna rola b-pa Wolimira*, „Ateneum Kapłańskie", 1928, s. 441-467.

cza urząd archidiakona rudzkiego istniał tylko w I poł. XIII wieku, brak bowiem źródeł potwierdzających jego funkcjonowanie w okresie późniejszym. Przyczyną likwidacji archidiakonatu rudzkiego mogły być niepokoje związane z walkami o te tereny książąt śląskich i wielkopolskich[100]. Przez okres ponad stu lat Rudzkie, a następnie Wieluńskie, należało do archidiakonatu kaliskiego[101].

Pod względem zasięgu terytorialnego archidiakonat rudzki obejmował tylko obszar pierwotnej kasztelanii rudzkiej, nie wchodziły w jego skład tereny przyłączone do kasztelanii rudzko-wieluńskiej w XIII wieku i później. W kilku przypadkach, np. w odniesieniu do Krzepic, także do wsi dawnej parafii Stary Wieruszów położnych na lewym brzegu Prosny oraz do Niemojewa z pow. sieradzkiego, granice archidiakonatu wykraczały poza obszar państwowych podziałów terytorialnych.

Wznowienie archidiakonatu, już w swej nazwie wieluńskiego, nastąpiło w 1419 r., gdy prymas, arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Trąba[102], przeniósł kolegiatę z Rudy do Wielunia. Na proboszcza tegoż kościoła, jednocześnie pierwszego prałata kolegiaty, nałożono obowiązek wizytowania kościołów ziemi wieluńskiej.

Sprawa przeniesienia kolegiaty z Rudy do Wielunia omawiana była na kapitule generalnej w Gnieźnie w dniach 20-28 X 1419 r. Uchwalono wówczas, by arcybiskupowi wolno było z dziesięcin swego stołu, pozyskiwanych z miasta Wielunia, fundować tamże kanonię[103] z prebendą[104] oraz by starożytną kolegiatę ze wsi Ruda przenieść do ludniejszego, murami zabezpieczonego miasta Wielunia[105]. W dokumencie wystawionym na kapitule w Gnieźnie 24 X 1419 r. mówi się o tym, iż arcybiskup gnieźnieński Mikołaj, za zgodą kapituły i samych kanoników rudzkich, przenosi bogato przez swych poprzedników uposażony kościół kolegiacki z Rudy, miejscowości zniszczonej, opuszczonej i nie nadającej się na rezydencję kanoników i prałatów, do kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Michała w Wieluniu. Za radą kasztelana sieradzkiego i starosty wieluńskiego Marcina z Kalinowy oraz dziekana i rajców wieluńskich, ustanawia kustoszem skarbca kościelnego niejakiego Wacława z wynagrodzeniem 3,5 grzywny rocznego czynszu i dziesięciną ze wsi arcybiskupiej Raczyn. Po śmierci wspomnianego wyżej Wacława wyboru na kustosza winni dokonać kanonicy i wikariusze

---

[100] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat wieluński...*, s. 390.

[101] Tamże, s. 391.

[102] Mikołaj Trąba, arcybiskup gnieźnieński (ok. 1358 - 1422).

[103] Kanonia – dom kanonika.

[104] Prebenda – część dochodów kościelnych przypadająca określonym osobom duchownym.

[105] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat wieluński...*, s. 457; J. K o r y t k o w s k i, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 do 1821,* t. 2, Poznań 1888, s. 16.

spośród siebie. Elekt może objąć urząd po zatwierdzeniu go na tym stanowisku przez arcybiskupa[106]. Podczas tychże obrad kapituła gnieźnieńska upoważniła arcybiskupa do nadania pewnych dziesięcin z własnego stołu na uposażenie kustosza i wikariuszy kolegiaty wieluńskiej, świeżo z Rudy przeniesionej i zreorganizowanej[107].

W dokumencie arcybiskupim z 25 IV 1420 r. powtórzono zasadniczo wcześniejsze ustalenia w powyższej sprawie[108]. Faktyczne jednak przeniesienie kolegiaty z Rudy do Wielunia nastąpiło w 1420 roku. Tym samym Ruda utraciła ostatni z atrybutów swego dawnego politycznego, wojskowego, administracyjnego i kościelnego znaczenia.

---

[106] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat wieluński*..., s. 457; KDWlkp, t. 5, s. 286.

[107] W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonat wieluński*..., s. 457; J. K o r y t k o w s k i, *op. cit.,* t. 2, s. 60.

[108] Arcybiskup gnieźnieński i prymas przenosi, za zgodą kapituły, kolegium prałatów i kanoników z Rudy, miejscowości zniszczonej i opustoszałej, do kościoła parafialnego św. Michała w Wieluniu jako miejsca pocieszniejszego i znamienitszego. Kościół ten ma być odtąd kolegiatą pw. P. Marii i św. Michała. Z przyzwolenia króla Władysława Jagiełły, do którego należy prawo patronatu i prezentacji na godność proboszcza tego kościoła, mianuje prymas rektora parafialnego Mikołaja dziekanem kolegiaty i stanowi, by i następcy Mikołaja używali tego tytułu. Arcybiskup określił też uprawnienia i obowiązki dziekana i wikariuszy oraz ich uposażenie. Zob. KDWlkp t. 5, s. 300-302, dok. nr 319; *Akta kapituł i sądów biskupich*, vol. 2, Kraków 1902, s. 404-405, dok. nr 840.